

УДК 911.3

С.Л. ЧЕМЕРИС, С.А. ПОКЛЯЦЬКИЙ, О.В. ГОРМІЗ

**УМОВИ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ У МАЛИХ МІСТАХ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА
ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ**

*Інститут географії НАН України,
м. Київ, Україна
svetachemerys@gmail.com, Tornst@i.ua,
osca.ossa@yandex.ru*

У статті проаналізовані умови життя населення на прикладі малих міст України, основна увага приділена таким складовим умов життя, як стан на ринку праці, розвиток соціальної інфраструктури та демографічна ситуація, як відображення

соціально-економічного стану малих міст. На основі результатів дослідження побудований рейтинг малих міст за умовами життя населення.

Малі міста – важливі елементи системи розселення. На них припадає 36 % міського населення держави. Малі міста є зв'язуючою ланкою між сільською місцевістю та великими і середніми містами. Тут віддзеркалюються соціально-економічні процеси, що відбуваються у регіонах та державі в цілому.

Малі міста характеризуються рядом рис, що притаманні лише цій категорії населених пунктів [1, 4]. Умови життя населення у малих містах формуються під впливом сукупності соціальних, економічних, демографічних та екологічних чинників. Для означення умов життя у малих містах деякі вчені [3] використовують термін урбуральні розуміючи, що ознаки міського комфорту, благоустрою та розвитку інфраструктури часто поєднуються із заняттям у галузях суміжних з аграрною сферою.

Для оцінки умов життя населення нами були розраховані демографічний, економічний, трудовий, інфраструктурно-освітній, житловий, охорони здоров'я та екологічний рейтинг малих міст. На їх основі складений загальний рейтинг умов життя населення у 34 малих містах України.

Демографічна ситуація є результатом тривалих трансформаційних змін, що відбувалися в господарській діяльності та соціальному розвитку держави. Процеси природного та механічного руху населення впливають на вікову та статеву структуру регіону, кількість трудових ресурсів та їх розподіл. Демографічна ситуація регіону, а також міграційні процеси відображають рівень його економічного розвитку, якість та комфортність життя населення.

Розглядаючи демографічну ситуацію у малих містах ми проаналізували статеві-вікову структуру населення, середній вік мешканців, а також природний та механічний рух населення. Зокрема, вікова структура населення малих міст відображає загальнодержавні закономірності. Близько 20 % становить молоде населення і близько 23 % - люди похилого віку. У регіональному плані, відносно молоде населення у малих містах західних регіонів України, зокрема Кузнецовськ, Яремче, Хуст, Берегове, Хотин, Чоп, Костопіль, де частка населення молодого віку перевищує 22 – 24 %. Найменше молоді у малих містах аграрних центральних та депресивних північно-східних областях (Ватутіне, Гайворон, Миргород, Охтирка, Глухів). Найбільша частка старшого населення характерна для малих міст цих же регіонів, це такі міста, як Лубни, Ромни, Гайворон, Люботин, Марганець, де частка населення старше працездатного віку перевищує 24 %.

У розподілі населення за статтю чоловіки переважають у молодому віці та вдвічі переважають у старшому віці майже в усіх малих містах. У працездатному віці у значній частині малих міст більшість становлять жінки.

Малі міста України характеризуються переважно складною демографічною ситуацією. У більшості з них від'ємний природний приріст. У регіональному відношенні в 2005 році міста, що характеризувалися найгіршими від'ємними показниками природного приросту знаходяться у центральних та північно-східних регіонах України, зокрема Люботин (- 6,6), Ржищів (14,9), Ватутін (10,5), Лебедин (11,9), Синельникове (11,3), Лубни (10,4), Токмак (10,2). Краща демографічна ситуація характерна для малих міст західних областей України (Кузнецовськ 7,6, Нетішин 5,5, Теплодар 4,1, Славутич 4,1, Камінь-Каширський 5,5, Хуст 1,1). У 2015 році територіальна закономірність щодо розподілу показників природного приросту зберігається, однак, слід відмітити, що від'ємні показники стали менші (максимальний -11,6), а додатні показники в середньому стали вище (максимальний +6,0).

Рівень народжуваності та вікова структура населення впливають на середній вік мешканців міста. У 2005 році «найстарші» міста зосереджувалися у центральних та східних областях України: Люботин (43 років), Ватутіне (42), Гайворон (41,6). Малі

міста з більш молодим населенням розміщувалися переважно у західних регіонах, це Кузнецовськ (31,2 років), Камінь-Каширський (33,5), Новий Розділ (34,4). За 10 років «молодих» малих міст стало набагато менше, а середній вік їх населення зріс з 38,2 років до 40 років, що свідчить про відтік молодого населення. Зокрема, найменш молоде населення залишилося у Камінь-Каширську (34,9 років) та Кузнецовську (35,1), у той же час значно більше стало міст, де населення в середньому старше 42 років. Це Ватутіне (44 роки), Лубни (43,2), Ромни та Орджонікідже (42,9), Гайворон (42,7) та деякі інші.

Важливим показником, що характеризує демографічну ситуацію малих міст є міграційний рух населення. Серед досліджуваних малих міст України, 50 % з них мають додатній механічний приріст хоча і з невеликими значеннями (в середньому від 0,6 до 5 осіб на 1000 населення), що підтверджує роль малих міст як центрів міграційної активності для населення з сільської місцевості. У регіональному відношенні прослідковується збільшення чисельності малих міст з додатнім міграційним приростом з північного-сходу на захід. Найбільша кількість прибулих характерна для таких міст, як Ржищів (11,4), Очаків (9,1), Володимир-Волинський (7,7), Люботин (6,9), Васильків (5,4). Найнижчі значення зафіксовані у Моршині (-11,1 %), Трускавці (-10,6 %), Ромнах (-8,9).

На основі проаналізованих демографічних показників були розраховані індекси гендерної рівності, вікової гармонійності, природного приросту, міграційного приросту та середнього віку мешканців та виведений загальний індекс демографічної ситуації за 2005, 2010, 2015 роки. Як видно з таблиці 1, найкращою демографічною ситуацією характеризуються малі міста, що розташовані у західних областях, в Одеській області та місто Васильків. Переважна більшість з цих міст займають лідерські позиції протягом 10 років. Як бачимо, переважна частина малих міст, що характеризуються кращою демографічною ситуацією є містами-енергетиків (Кузнецовськ, Нетішин), транспортними центрами (Чоп, Южне) або знаходяться у зоні впливу столиці – м. Київ (Васильків). Це міста, що характеризуються кращою економічною ситуацією, вищим рівнем заробітної плати та можливістю отримати додатковий заробіток, як у містах, що розташовані у прикордонні (Чоп, Камінь-Каширський, Хуст).

Таблиця 1 – Міста-лідери за інтегральним рейтингом демографічної ситуації

2005 г.	2010 г.	2015 г.
Кузнецовськ	Кузнецовськ	Кузнецовськ
Теплодар	Нетішин	Теплодар
Южне	Южне	Камінь-Каширський
Чоп	Камінь-Каширський	Чоп
Новий Розділ	Чоп	Яремче
Хуст	Теплодар	Нетішин
Камінь-Каширський	Хуст	Хуст
Нетішин	Новодністровськ	Южне
Новодністровськ	Костопіль	Васильків
Южноукраїнськ	Яремче	Славута

Для розрахунку індексу економічного потенціалу малих міст були проаналізовані такі показники, як кількість суб'єктів господарської діяльності на 1000 осіб, кількість малих підприємств на 10 тис. осіб, середньомісячна заробітна плата найманих працівників, обсяг реалізованих послуг у розрахунку на 1 особу та обсяг роздрібного товарообороту на 1 особу. Кращими показниками економічного розвитку характеризуються малі міста, що є курортними центрами (Трускавець, Моршин, Яремче,

Миргород, Переяслав-Хмельницький), транспортними вузлами (Южне), знаходяться у зоні впливу столиці (Васильків) (таблиця 2).

Таблиця – 2 Малі міста – лідери у рейтингу за економічним потенціалом

Міста	2005 г.	Міста	2010 г.	Міста	2015 г.
Южне	30,2	Южне	29,75	Южне	29,4
Трускавець	26,8	Васильків	28,75	Васильків	27,4
Васильків	25,4	Березань	26,25	Славутич	25,2
Славутич	25	Моршин	24,5	П.-Хмельницький	24,8
Новодністровськ	23,4	Славутич	24,25	Трускавець	24,6
Теплодар	22,4	Трускавець	23,75	Березань	24
Охтирка	22,4	П.-Хмельницький	23,5	Моршин	22,6
Березань	22,2	Миргород	22,5	Яремче	22
Моршин	22	Южноукраїнськ	20,5	Миргород	20,8

Малі міста, що характеризуються найгіршими показниками переважно співпадають з малими містами, що характеризуються найгіршою демографічною ситуацією. Це виявилися міста, що розташовані переважно у центральних та північно-східних регіонах. Це переважно Черкаська, Полтавська, Сумська області, де більшість малих міст були центрами переробки сільськогосподарської продукції і переробні підприємства становили основу промислового потенціалу населеного пункту. У результаті кризи в сільському господарстві та переважно експортній орієнтації великих агрохолдингів [2], значна частина переробних підприємств збанкрутувала і нині є не працюючими, а міста втратили переважну частину промислового потенціалу. Це зумовило зростання безробіття у малих містах цих регіонів, зниження народжуваності та відтік молодого населення.

Важливе значення для розвитку населеного пункту та утримання в ньому населення має розвиток інфраструктури, зокрема стан освіти, медицини тощо. Інфраструктурно-освітній індекс малих міст показує стан розвитку об'єктів інфраструктури у населених пунктах та забезпечення населення їх послугами. Найкращий рівень розвитку інфраструктури характерний для таких міст, як Яремче, Люботин, Ромни та Васильків. Найгірша забезпеченість населення інфраструктурними об'єктами та доступністю до їх послуг спостерігається у Бориславі, Южноукраїнську, Кузнецовську, Нетішині та Теплодарі.

За індексом охорони здоров'я, у який закладено забезпеченість населення медичними закладами та спеціалістами, ситуація у малих містах значно відрізняється. Для більшості малих міст характерний середній рівень забезпечення населення медичними закладами та медичними працівниками. Кращою ситуацією вирізняється Лебедин, Глухів, Ромни, Трускавець (що не є показовим, оскільки це місто курортний центр). Найгірше медичними послугами населення забезпечене у Болехові, Переяславі-Хмельницькому, Теплодарі, Южному, Люботині.

На основі аналізу блоків показників, що охоплюють усі вищезазначені сфери життєдіяльності населення, складений загальний індекс умов життя населення малих міст. У 2005 році лише п'ять малих міст характеризувалися високим показником індексу (рисунок 1). Це міста, що знаходяться в зоні впливу столиці, курортне місто Яремче та Новодністровськ.

Більше 50 % малих міст характеризувалися середніми значеннями індексу умов життя населення. Малі міста з найнижчими значеннями індексу, а відповідно з найгіршою якістю життя населення, знаходилися переважно у центральній частині України. Зокрема, це Полтавська, Черкаська, Дніпропетровська та Харківська області.

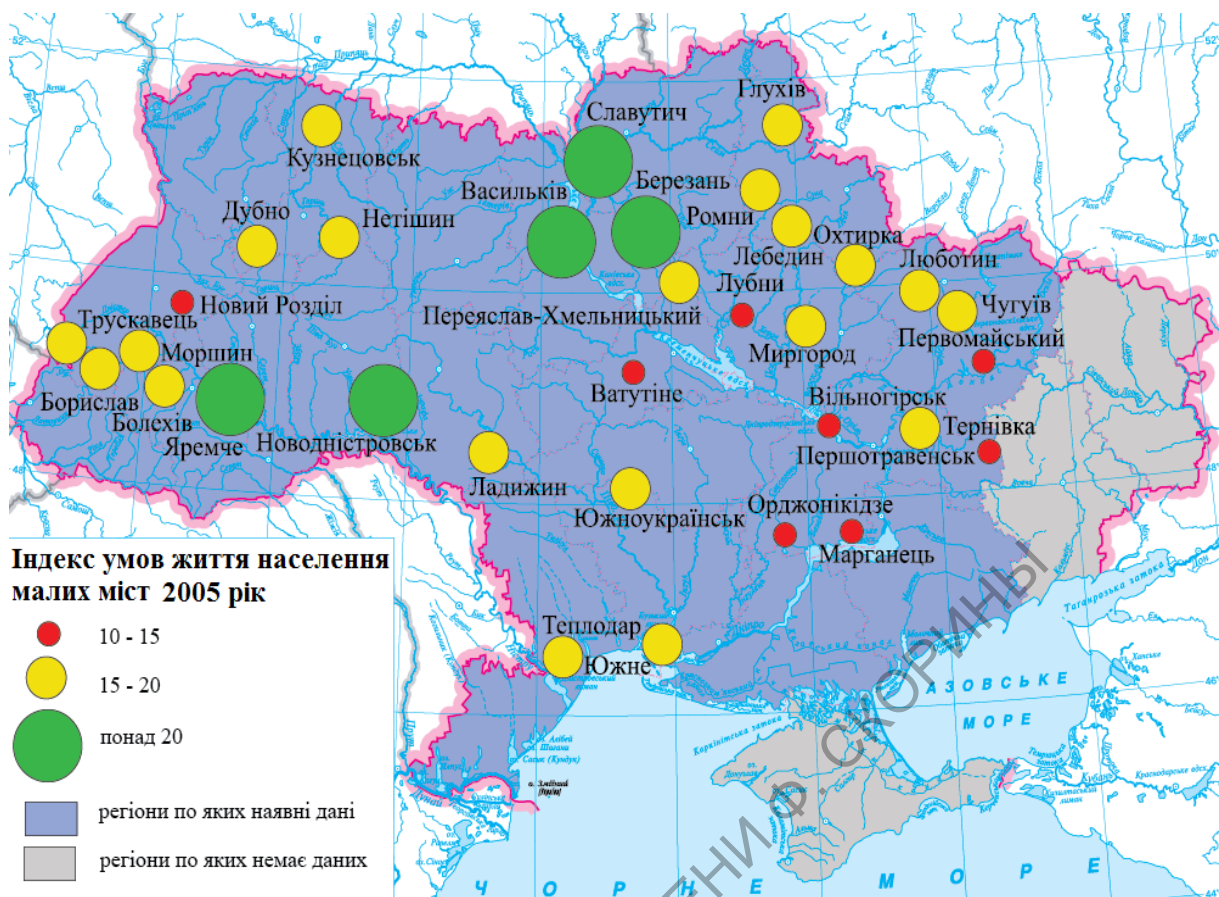

Рисунок 1 – Індекс умов життя населення у малих містах за 2005 р.

У результаті поглиблення економічної кризи у 2008 р. відбулося погіршення умов життя населення малих міст і до 2015 року залишилося практично без змін (рисунок 2). Зросла кількість населених пунктів з найнижчими та середніми показниками умов життя населення. Майже 50 % малих міст характеризуються середніми значеннями індексу якості життя населення.

Третина малих міст зберігає низькі показники загального індексу, що негативно характеризує стан міста та умови життя населення в ньому. Переважна більшість таких малих міст утворює ареал у центральній частині України.

Також погіршилася ситуація у таких містах як Южне, Южноукраїнськ та Тернівка. Найвищими показниками індексу якості життя населення характеризуються Васильків, Березань, Яремче та Чуднів. Аналізуючи динаміку індексу якості життя населення за 10 років, слід відмітити, що майже у половині малих міст поступово покращується якість життя населення. Незалежно від показника індексу (високий, середній, низький), його значення поступово зростає.

На жаль, є ряд малих міст ситуація у яких, за досліджуваний період, значно погіршилася (Марганець, Тернівка, Южноукраїнськ, Южне, Вільногірськ, Новодністровськ). Суттєве зниження значення загального індексу є проявом несприятливих економічних, демографічних та екологічних процесів у даних містах. Враховуючи, що середні міста з найнижчим індексом якості життя населення знаходяться переважно у цих же регіонах, слід особливу увагу приділити розробці регіональних програм та планів розвитку цих областей загалом та міст зокрема.

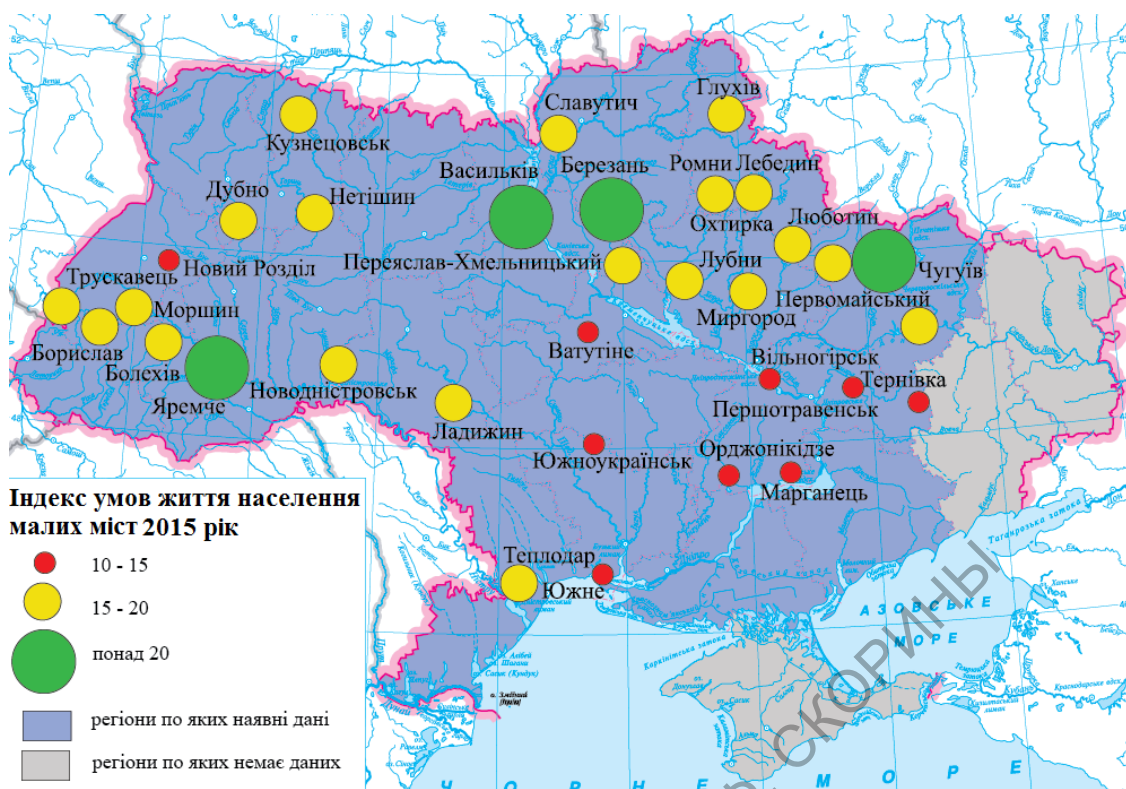

Рисунок 2 – Індекс умов життя населення у малих містах за 2015 р.

Список літератури

- 1 Малий город: социально-демографическое исследование небольшого города / ред. Б. С. Хорев]. – М.: Издательство Моск. ун-та, 1972. – 240 с.
- 2 Нагірна, В.П., Руденко Л.Г. Сільська місцевість України у контексті трансформаційних процесів у аграрній сфері // Український географічний журнал. – № 2. – 2016 – С. 39–47.
- 3 Покляцький, С.А. Новий погляд на дослідження понятійно-термінологічних аспектів (на прикладі категорії умови життя населення) // Часопис соціально-економічної географії, Випуск 16 (1). – 2014. – С. 33–42.
- 4 Чемерис, С.Л. Малі міські поселення України: аналіз сучасного соціально-економічного стану та проблем розвитку.// Український географічний журнал. – 2011. – № 4 – С. 50–55.

S. CHEMERYYS, S. POKLYATSKYI, O. GORMIZ

LIVING CONDITIONS OF THE POPULATION AS A ASPECTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT (ON THE EXAMPLE OF AN SMALL CITY OF UKRAINE)

The article analyzes the conditions of life on the example of small cities of Ukraine, the main focus is on components like conditions of life as the state of the labor market, social infrastructure and demographic situation, as a reflection of the socio-economic conditions of small towns. On the research results built rating of small towns based on living conditions of settlements.